

Анна Саковіч

Універсітэт у Бялымстoku

Да праблематыкі польска-беларускага памежжа: аповесць “Сонька” Ігнацыя Карповіча

Аповесць “Сонька” (2015) займае асаблівае месца ў творчасці І. Карповіча – аўтара кніг “Niehalo” (2006), “Cud” (2007), “Nowy Kwiat Cesarza” (2007), “Gesty” (2008), “Balladyny i romanse” (2010), “Ości” (2014). Сам пісьменнік неяк засведчыў, што ён нарадзіўся для таго, каб напісаць “Соньку”¹. У іншым інтэрв’ю, дадзеным Дароце Вадэцкай, І. Карповіч, шчыра распавядае пра свае адносіны да гісторыі гераіні: *Ja też jestem dzieckiem Soni. Dzieckiem odważnej niepiśmiennej chłopki z Podlasia. Dzieckiem, które urosło na stosach trupów. I dzieckiem, które nie chce, żeby te stosy trupów znowu powstały (...) historia nie jest czytanką w podręczniku czy rekonstrukcją bitwy, a po drugie, że historia lubi się powtarzać*².

Ігнацы Карповіч нарадзіўся ў 1976 годзе ў вёсцы Случанка, што пад Гарадком на Беласточчыне. У беларускай вёсцы прайшло яго дзяцінства, якое пісьменнік апэньвае наступным чынам: *Miałem szczęśliwe dzieciństwo, dużo dobrych emocji*³. У “Соньцы” Карповіч адзначае: (...) *dzieciństwo na zawsze w człowieku zostaje, jak pory roku czy okrucieństwo: można się go zaprzecić, ono jednak nie da się zabić, zamalować,*

¹ Karpowicz, Nesterowicz, Radziejewicz w Centrum Zamenhofa, dane stroną internetową: http://www.wrotapodlasia.pl/pl/kultura/kultura_sztuka/Karpowicz_Nesterowicz_Radziejewicz_w_Centrum_Zamenhofa.html [data pobrania: 25.07.2016].

² D. Wodecka, *Jezus jako paralizator*, “Gazeta Wyborcza” dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/magazyn/1,137947,16022015,Jezus_jako_paralizator.html [23.05.2014].

³ Тамсама.

*zarotnicę – można co najwyżej rozstawić parawan*⁴. Карповіч, як амаль кожны пісьменнік, вяртаецца ў сваёй творчасці ў маленства, юнацтва.

Задума аповесці “Сонька” якраз вырасла з рэальных жыццёвых падзей на беларуска-польскім памежжы ў першай палове XX стагоддзя (у жніўні 1941 года). Гісторыя тытульнай Сонькі з’яўляецца гісторыяй лёсу адной з жыхарак беларускай вёскі Каралёвае Стойла, што непадалёк ад радзімай Случанкі пісьменніка. Яна была расказана Карповічу яго дзядзькам – Лявонам Тарасэвічам, прызнаным мастаком. Цікава, што калі ў пісьменніка ўзнікла думка аб напісанні аповесці, жанчына, прататып гераіні твора, яшчэ жыла. І відавочна, яна згадзілася б на размову з пісьменнікам. Ды сустрэча не адбылася: Карповіч не асмеліўся пабачыцца з Сонькай, што пайшло, магчыма, на карысць твору, бо пасля сустрэчы з ёй аповесць магла б мець цалкам іншыя змест і ідэю. Аднак: *Książka jest więc w pewnym sensie zapisem spotkania, do którego nigdy nie doszło*⁵.

Над “Сонькай” пісьменнік працаваў сем гадоў. У размове з Міхалам Ногасем І. Карповіч так ўспамінае працэс працы над стварэннем аповесці:

Pierwszy wariant książki powstał wiele lat temu, ale ciągle coś w nim zgrzytało. Myślałem, że się nie uwolnię od tego tekstu i po wydaniu „Ości”, jak trochę odpocząłem uznałem, że muszę to skończyć, muszę się uwolnić od tych upiorów... Wreszcie jakimś cudem się udało, chociaż bałem się, że to tekst, który będę poprawiał do śmierci⁶.

Несумненна, апошні твор Карповіча закранае шмат розных праблем, з якіх, апрача кахання, можна выдзеліць праблемы прабачэння, жорсткасці вайны, спецыфікі памежжа, асіміляцыі. Сам пісьменнік на пачатку аповесці, пры першым выкарыстанні беларускага слова ў творы, паясняе:

Jeszcze do niedawna na Podlasiu, zwłaszcza tym wiejskim i małomiasteczkowym, istniały obok siebie dwie rzeczywistości językowe: polska i białoruska. Trwały osobno, strzegąc swojej odrębności, lecz równocześnie były dla siebie nawzajem doskonale zrozumiałe. Ten czas niestety nieodwracalnie dobiega końca⁷.

⁴ I. Karpowicz, *Sońka*, Kraków 2015, s. 66–67.

⁵ Karpowicz o “Sońce”: *Niech idzie, niech dręczy innych*, dane stroną internetową: <http://www.polskieradio.pl/9/874/Artykul/1128074,Karpowicz-o-Sonce-niech-idzie-niech-dreczy-innych> [data pobrania: 05.07.2016].

⁶ Тамсама.

⁷ I. Karpowicz, *Sońka*, Kraków 2015, s. 8. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Далей пісьменнік адзначае, што ў канцы твора сабраў беларускія словы, выкарыстаныя ў “Соньцы”, не толькі дзеля іх тлумачэння, але, найперш, каб чытач мог заглябіцца ў іншы свет, які існуе побач з польскамоўным.

Аповесць пачынаецца, здавалася б, выпадковай сустрэчай тытульнай гераіні з мужчынам, у якога нечакана сапсаваўся на полі аўтамабіль. Сонька запрашае ў сваю хату на малако галоднага Ігару Грыцоўскага (з раніцы апрача какаіна ён нічога не еў). У яе, вельмі пажылой сялянкі, надзвычай цікавы твар:

Bo twarz Soni zstąpiła z ikony: brązowa, czerstwa, popękana, bez znaczenia i kłamstwa, ale też mocna, z jaśniejszymi liniami zmarszczek, (...). Bo twarz Soni to twarz po prostu: widać, że coś przeżyła, widać, że coś marzyła, nade wszystko jednak ta twarz służy do tego, do czego ją Haspodź powołał: do słuchania, patrzenia, jedzenia, do mycia, całowania, wężania, do czkania, płakania, siąkania (16).

Сонька адзінока жыве ў вёсцы на польска-беларускім памежжы. Ігар Грыцоўскі – малады прызнаны тэатральны рэжысёр з Варшавы, які перажывае творчы крызіс: *Cierpi na twórczą impotencję lub też tę drugą – immanencję. Nie widzi sensu w świecie, nie widzi w życiu celu, mimo aplikacji środków pomocowych: narkotyków, pornografii, literatury filozoficznej* (19). Менавіта ў такі перыяд жыцця героя, *w dziurze stukrotnej* (13), пачынае збывацца тое, што было наканавана лёсам. Сонька расказвае маладому чалавеку аб сваім каханні. Ігару гісторыя жанчыны становіцца добрым матэрыялам для п’есы, вяртаннем творчага натхнення, і, самае важнае, размова адблакуе тое, што герой хацеў прыхаваць, забыць – свае тутэйшыя карані, памога вярнуць сваю страчаную колісь тоеснасць.

Соньцы таксама патрэбны Ігар. Ужо ў хаце яна інтуітыўна адчула, што: *tego gościa wypatrywała od wielu lat, od bardzo dawna, od końca wojny, który okazał się końcem jej życia. Wojna ją zniszczyła, lecz jej nie zlamala. Zrozumiała, że patrzy nie na królewicza, tylko na anioła śmierci; że będzie mogła opowiedzieć swoją historię, wystawić swoje uczynki na światło. Zrozumiała, że z ostatnim słowem zgaśnie w niej słabe, pęłgające światelko* (...) (22). Ігару нададзена функцыя спаведніка, некага накшталт пасярэдніка паміж зямной і нябеснай сферамі, даверанай асобы, старонняга слухача аповеду пра хвалюючы перыяд у жыцці тытульнай гераіні. Расказ Сонькі, відавочна, мае для яе функцыю тэрапеўтычную. Жанчына, з аднаго боку, хоча перажыць шчаслівы перыяд у сваім жыцці яшчэ раз, а з другога, вызваліцца ад траўматычных падзей, якія адбыліся праз год пасля знаёмства з Іаахімам.

Сяляне паўсюль цяжка працавалі на гаспадарцы, каб пракарміць сябе і сваю сям’ю і не надта мелі часу на нараканні. У працы сэнс свайго жыцця бачыла і галоўная гераіня аповесці І. Карповіча. Пасля заўчаснай смерці маці ёй давялося ўзрастаць без мацярынскай ласкі і ўзяць на сябе абавязкі па дому. Блізкія – бацька і двое братоў, на жаль, не былі падтрымкай для Сонькі. Ад іх гераіня зазнала толькі прыніжэнне і знявагу. Найбольшую – ад бацькі, які вырашыў, што дачка павінна замяніць яму жонку. Гэтага Сонька яму ніколі не даравала.

Аповесць “Сонька”, як слухна заўважае Пшэмыслаў Чаплінскі⁸, пачынаецца як казка, ад замовы: *Дайно, дайно таму...*⁹ Такая мерка часу ў малаадукаванай Сонькі Трахімчук. Ды, на жаль, гісторыя тытульнай гераіні не мае шчаслівага заканчэння, як гэта бывае ў казках, і пачатак з’яўляецца тут толькі своеасаблівай ігрой Карповіча.

Галоўнай тэмай аповесці “Сонька” з’яўляецца каханне, вельмі складанае, як гарачае, так і балючае. У ваенны час пачуццё, якое раптоўна ўспыхнула паміж мужчынам, які прыйшоў ваяваць на паўночна-ўсходнюю зямлю і жанчынай, якая сумленна і сціпла жыве на зямлі, ахопенай ваеннымі падзеямі, было забароненым, асуджалася, як дзяржаўнымі ўладамі ваюючых бакоў, так і аднавяскоўцамі галоўнай гераіні. Даследчыкі акрэсліваюць такое каханне як “чорны раманс гістарычны”, які абвяргае сацыяльны сэнс гісторыі. Яскрава выяўляюць сутнасць гэтай з’явы гістарычныя творы вядомага польскага пісьменніка Генрыха Сянкевіча, у якога лёс закаханых з’яўляецца метаніміяй лёсу народаў. Як трапна заўважае Пшэмыслаў Чаплінскі:

Rycerz zdobędzie pannę, jeśli pomoże ocalić Matkę-Ojczyznę przed konkurentem-najeżdźcą. W czarnym romansie współbieżność zamienia się w rozbieżność: każdy rozwój dziejów przynosi kochankom klęskę. Ich miłość jest zakazana, niespełnialna i grzeszna. Kwestionuje sens historii i wymaga przekroczenia granic pilnie strzeżonych przez społeczność. Kto popchnięty miłością owe granice naruszy, stanie się zdrajcą rodziny, ojczyzny bądź wiary. I najczęściej straci zarówno ojczyznę, jak i obiekt miłości¹⁰.

⁸ P. Czapliński, *Nowa powieść Ignacego Karłowicza. Jak wyjść z kopalni trupów* [recenzja], dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/1,75410,15992693,Nowa_powieśc_Ignacego_Karłowicza__Jak_wyjśc_z_kopalni.html [20.05.2014].

⁹ I. Karłowicz, *Sońka*, Kraków 2015, s. 7. “Dawno, dawno temu – tak Sonia zaczynała szczególnie zdania, w których nie pojawiały się krowy, kury i świnie, święta, chleb i podatki, sianokosy, wykopki i gradobicia; tak zaczynała zdania, które grzęzły gdzieś w krtani, zatrzymywały się na gładkich, bezzębnych działach, by ześliznąć się na powrót w ciało: do płuc, serca i kurzu, zbijającego się w kłębki pośród starych, zużytych narządów”.

¹⁰ P. Czapliński, *Nowa powieść Ignacego Karłowicza. Jak wyjść z kopalni trupów* [recenzja], dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/1,75410,15992693,Nowa_powieśc_Ignacego_Karłowicza__Jak_wyjśc_z_kopalni.html [data pobrania i dostępu: 25.07.2016]

Каханне Сонькі адразу пазначана таўром трагічнай няўдачы. Яно ўзнікла нібы насуперак усяму свету: жорсткаму часу, лёсу, людзям, суседзям¹¹. Аднак жанчына аддаецца пачуццю, нягледзячы ні на што. Над каханнем Сонькі ніхто не мае ўлады: ні дзяржава, ні воля сям'і, найблізкіх. Сапраўды, пачуцці не кіруюцца лагічнымі, рацыянальнымі ўчынкамі, яны падуладныя сваім, не акрэсленым эмацыянальным законам.

Сонька, расказваючы Ігару аб сваім каханні, адначасова паказвае ваенны час са свайго суб'ектыўнага пункту бачання. Чытач бачыць вайну праз закаханыя вочы жанчыны з польска-беларускага памежжа, для якой гэта быў найшчаслівы час у жыцці, калі было перажыта столькі, што потым, як яна сама сцвярджае, ні жыла, ні адчувала¹². Такім чынам Карповіч гісторыяй сваёй гераіні сурова асуджае вайну з яе падзелам на сваіх і ворагаў. Пачуццё кахання не пагаджаецца з такімі разбуральнымі, нечалавечымі законамi.

Можна сказаць, што ў “Соньцы” пагранічча – гэта не толькі канкрэтнае польска-беларуская тэрыторыя, але і месца, дзе суіснуюць два светы: явы і рэальнасці, сталічнай жорсткасці і сну, анірычнасці, ідылічных краявідаў, жыцця, згоднага з прыродным каляндаром, а таксама сучаснасці і гісторыі, заходняй рымскай канфенсіі і ўсходняй Візантыі, шчырасці, сапраўднасці і тэатральнага ўвасаблення. *Bo w czwartej chatupie w Królowym Stojle koniec spotkał się z początkiem, śmierć z narodzinami, przeszłość z przyszłością, a obydwie odważane woreczkami popiołu* (127).

Аўтар “Сонькі” дакладна акрэслівае, што дзеянне адбываецца на ўсходнім паграніччы Польшчы, і падае назвы вёсак, якія існуюць рэальна: Каралёвае Стойла, Случанка, Гарадок, Валілы, Мялешкі і Зарэчаны. У аповесці прадстаўлена гісторыя менавіта польска-беларускага памежжа, а не ўсёй Польшчы. На жаль, на Падляшшы дзяржаўныя межы мяняліся настолькі часта, што ў мясцовых жыхароў сфарміраваўся своеасаблівы падыход да гэтай праблемы. У іх узнікла ідэнтыфікацыя з тым, што побач, што блізка, а не з канкрэтнай дзяржавай. Жыхары паўночна-ўсходніх вёсак не знаходзяць сябе ў нацыянальных падзелах, яны атаясамліваюцца як “тутэйшыя”, г. зн. тыя, якія жывуць на гэтай зямлі, “тут” ад пакаленняў, якія з’яўляюцца

¹¹ I. Karpowicz, *Sońka*, Kraków 2015, s. 54. *Wiesz to mały świat, w zasięgu słuchu i uwagi ująć nie może, a potem – kara, rzadko sprawiedliwa.*

¹² (...) *czas, gdy Sonia, bardzo młoda, nażyła się i nauczyła tyle, że potem ani żyła, ani czuła.* [w:] I. Karpowicz, *Sońka*, Kraków 2015, s. 8.

спадкаемцамі тутэйшых аўтахтонаў. Яны не заўсёды ідэнтыфікаваліся з нацыянальнасцю дзяржавы, да якой актуальна прыналежыць іх вёска, затое істотным для іх была вернасць сваёй бацькоўскай зямлі, мове, традыцыям і веры. Сам пісьменнік гаворыць:

Jeszcze pokolenie moich dziadków żyło właśnie tak, jak Sońka. (...) Sońka, chłop z białoruskiego pogranicza, pokolenie moich dziadków nie mieli narodowej identyfikacji w dzisiejszym rozumieniu tego słowa. Nie uważali się ani za Rosjan, ani za Polaków, ani za Białorusinów, oni byli „tutejsi”, „swoi”. Ich identyfikacja miała zasięg kilku wsi i miasta, do którego można dojechać wozem¹³.

У аналізаваным творы Карповіча існуюць дзве часавыя прасторы: бліжэй неакрэслена сучаснасць¹⁴ пераплецена са здарэннямі, якія мелі месца ад жніўня 1941 года да лета наступнага года. У сусветнай гісторыі гэта час, калі пасля сарвання дамовы паміж Гітлерам і Сталіным, “Пакт Рыбентроп – Молатаў”, нямецкая армія пайшла на Усход. Тут, на гэтым адрэзку польска-беларускага памежжа, вайна разгарнулася ў сваёй жорсткасці ў жніўні 1941 года. Раней ад 1939 года Падляшша было пад савецкай уладай, але нямецкіх маштабных ваенных дзеянняў не адбывалася.

Wiedzieliśmy, że teraz jesteśmy poddanymi Hitlera Adolfa, tak niosła plotka, (...) nowa wojna bowiem obeszła szerokim łukiem nasze wsie. A był to czas wielu wojen, z których żadna nie była naszą. *Palaki* były się z Niemcami i Ruskimi, teraz Ruscy z Niemcami, nas jednak niezbyt to dotykało, bo my nie ichnie, my niczyje, my samoswoje, (...) (28).

Дакладана тлумачыць гэтую сітуацыю Лявон Тарасэвіч, ураджэнец гарадоцкай зямлі:

Przecież wszyscy wiedzieli, że tu nie było 1 września. Tu Misza Siemion, miejscowy aktywista partii komunistycznej, zebrał kilkunastu działaczy, Białorusinów i Żydów, i przyszli do gminy po broń. O ojczyznę będą walczyć! To im w Gródku powiedzieli, żeby się zgłosili jutro. No a jak się zgłosili, to nie tylko ich, ale jeszcze zarządcę majątku w Waliłach – Niemca Wasbacha – i paru niemieckich mechaników z tartaku uzbierano i wywieziono do Berezki Kartuskiej. Później do Gródka wjechało na rowerach pięciu niemieckich żołnierzy, napili się wody i odjechali. A 19 września zaczęła się władza radziecka¹⁵.

¹³ A. Szwedowicz, Karpowicz: „Sońka” to powieść o „tutejszych”, [wywiad] dane stroną internetową <http://culture.pl/pl/artukul/karpowicz-sonka-to-powieść-o-tutejszych-wywiad>

¹⁴ I. Karpowicz, *Sońka*, Kraków 2015, s. 7. Minęło dziesięć, trzydzieści lub pięćdziesiąt lat, lecz dla Soni od dwudziestu, czterdziestu lat to było równie dawne temu.

¹⁵ *Wołę wejść do kurnika. Z Leonem Tarasewiczem rozmawia Lidia Ostalowska*, „Gazeta Wyborcza”. „Magazyn” nr 14 (474) czwartek 4 IV 2002, s. 8–9.

Карповіч у “Соньцы”, за выключэннем пагрому каля сотні жыдоў у Гарадку (57–58), а таксама акцыі, звязанай з забойствам нямецкага афіцэра Іаахіма і пазнейшай пагоні за братам і мужам герайні¹⁶, не паказвае ваенных дзеянняў. Пісьменнік засяроджвае ўвагу чытача на ментальнасці, на спосабе мыслення жыхароў польска-беларускага памежжа. Бачым, што ў час вайны: (...) *ludzie na wsiach żyją życiem, a wojna jest śmiercią. Bo ludzie na wsiach żyją nieodległą przyszłością, a wojna to zawsze terażniejszość albo przyszłość* (105).

На жаль, жыхары памежных вёсак не маюць ніякага ўплыву на палітыку суседніх дзяржаў, на іхнія капрызы, ці розныя інтарэсы. Карповіч справядліва ўдакладняе адносіны “тутэйшых” да ваенных падзей.

„Tutejsi” nie wywołują wojen, bo jest ich za mało, ale też trzeba zauważyć, że są takimi modelowymi ofiarami konfliktów historycznych prowadzonych w interesach ludzi, których oni nie znają, państw, których obywatelami się nie czują, pojęć, których nie rozumieją. Powieściowa Sońka mówi o II wojnie światowej, że to nie była ich wojna. (...) **Ta wojna narodów „tutejszym” nie dawała nic** (podk. – A.S.), bezlitośnie natomiast dewastowała ich świat, pozabawiała majątku, rodziny¹⁷.

У тым і заключаецца драматызм памежнай зямлі, што праз яе тэрыторыю, цалкам незалежна ад яе, праходзяць разбуральныя ваенныя дзеянні. На гэтай паласе адбываецца і духоўнае змаганне – перакрыжоўваюцца ўплывы славянскага Усходу з лацінскім Захадам.

Сітуацыя гэтая, несумненна, загартоўвала фізічна і духоўна мясцовых людзей. Яны, паводле назіранняў Ігара, сталіся моцнымі фізічна і вынослівымі на змены, якія шчодро дарыў лёс. Рэжысёр здзіўляецца іхняй стойкасці духу, здаецца, у бязвыхадных сітуацыях, якія на памежжы здараліся часта. Знешняя характарыстыка мясцовых людзей паглыбляецца і псіхалагічнымі назіраннямі Ігара. Ён заўважае, што гісторыя Сонькі змяніла вяскоўцаў Каралёвага Стойла і яго самога.

¹⁶ Rozdali broń mieszkańcom okolicznych wsi; wojna i tak była już przegrana, choć dopiero rozkwitała, nie musieli się martwić, jak broń zostanie potem użyta, przeciwko komu; bardziej kłopotaly się ich powojenne porządki. Zażądali głowy Miszy i Janka. W zamian obiecali pozostawić mieszkańców wsi w spokoju. (...) żalosne musiało to być polowanie. Nie wiadomo nawet, kto bardziej był zwierzyną, a kto myśliwym. I zwierzyna, i myśliwi mieli dać głowę pod topór; kwestia czasu i przypadku. Czy to wielka różnica, kto zabije i dlaczego? Niemiec, Rosjanin, Białorusin, Polak strzelają kulami bez narodowości, [w:] I. Karpowicz, *Sońka*, Kraków 2015, s. 174.

¹⁷ A. Szwedowicz, Karpowicz: „Sońka” to powieść o „tutejszych”, [wywiad] dane stroną internetową <http://culture.pl/pl/artukul/karpowicz-sonka-to-powiesc-o-tutejszych-wywiad>

Пры тым Ігару не падабаецца тое, што тутэйшыя не забывалі хутка сваіх крыўд і не прабачалі:

I byłby ich znieawidził i sobie nimi pogardzał w swojej klasie średniej prawie wyższej, gdyby nie to, że niekiedy oni również odstępowali od wymierzania kary. Umieili też cierpieć długo i bez skargi. Nie liczyli na sprawiedliwość, nie byli szaleni, dostosowywali się do historii wżartej w świat jak czerw w ciało. Dziwny gatunek człowieka, myślał Igor. Zasługuje na głęboki szacunek, równocześnie nie budzi sympatii, czasem brzydzi. Trudno coś o tutejszych pomyśleć jednoznacznego. No i muszę pamiętać, że ja też jestem stąd (69).

Агульную характарыстыку жыхара ўсходніх вёсак Карповіч таксама ўкладвае ў вусны Ігара. Перад чытачом узнікае вобраз спрацаванага чалавека, які не мае часу і грошай на культурнае жыццё. Мясцовыя, паводле Ігара: *Nie czytali książek, nie odwiedzali nigdy teatru ani kina, a dom kultury – tylko zwany świetlicą, bo długo jedynie świeczki tam były, żadnego prądu – wtedy gdy coś za darmo dawali albo kazali. Karmili się telewizorem i Cerkwią, a mniej liczni Kościołem, a wszyscy – plotką. Plotka nadawała sens wolnym godzinom, pożerała je, że ani się obejrzeni, a przeżyli już życie* (69).

Паказ складанасці гісторыі на польска-беларускім памежжы патрабаваў ад Карповіча арыгінальнага падыходу да аповеду. Аўтар аповесці “Сонька” глядзіць на перажыванні галоўнай гераіні і жыхароў вёскі на Падляшшы не толькі вачыма наратара, але таксама дае голас і самой Соньцы. Юстына Сабалеўская сцвярджае:

Słuchamy Sońki, jak mówi w swoim języku, po białorusku, „po naszymu”. I kiedy Sońka opowiada o miłości i o śmierci, Karpowicz zdobywa się na tony, których nie było u niego dotychczas. Pojawia się rodzaj liryzmu, który chwytta za gardło, nie będąc kiczem. Ale zaraz potem Karpowicz uruchamia całą machinę ironicznych uników, buduje dystans¹⁸.

Адным з арыгінальных прыёмаў твора І. Карповіча з’яўляецца зварот да фрагментаў п’есы Ігара, якая ўзнікае на аснове гісторыі галоўнай гераіні. Рэжысёр дапаўняе свой тэкст эфектнымі элементамі, якія дапамагаюць стварыць на сцэне адпаведную атмасферу: *Teraz dajemy dokumenty o zagładzie gródeckich Żydów. W spektaklu filmik z ocalałymi zdjęciami, nie dłuższy niż 3–4 minuty. W wydaniu papierowym z 10 zdjęć, w tym KONIECZNI! Przynajmniej jedno z dzieckiem* (69).

¹⁸ Justyna Sobolewska, „Taka jedna co miała romans z Niemcem”. „Sońka” – głośna i kontrowersyjna książka Ignacego Karpowicza, [w:] www.ksiazki.wp.pl/gid,16674701,page,12,tytul,Taka-jedna-co-to-miala-romans-z-Niemce... [data pobrania: 05.07. 2016].

На думку Анджэя Харубалы¹⁹, Карповіч у “Соньцы” дамагаецца анулявання гісторыі, бо вялікія сусветныя справы перашкаджаюць асабістаму чалавечаму шчасцю. Насуперак гістарычным абставінам дзяўчына першы раз ў жыцці стала шчаслівай, спазнала сапраўднае каханне. Гісторыя пачуцця Сонькі вылучаецца не прагай матэрыяльнай карысці для сябе ці сям’і, а шчырасцю, адсутнасцю разліку. *Nie dostawała czekolady czy kakao, jej rodzina nie miała lepiej. Jej szczerłość i bezinteresowność mogła ludzi rozświecić, bo czyniła Sonię lepszą od nich. Nie zrobili z nią tego, co robiono na wsioch z ludźmi dotkniętymi powszechną nienawiścią*²⁰. Сонька, як прызнаюць крытыкі²¹, адзін з найлепшых жаночых вобразаў у сучаснай польскай літаратуры.

Тытульная гераіня сама акрэслівае, што два тыдні жыла як бы не на гэтым свеце. Імкнучыся паспяваць з гаспадарскімі абавязкамі і сустракацца з каханым Іаахімам, яна страшэнна пахудзела. Знешняй змены гераіні не ўдалося схаваць. Аднавяскоўцы хутка аданілі дзяўчыну як здрадніцу, вулічную дзеўку. Ігар пытаецца сам сябе:

Dlaczego pozwolili jej dożyć naturalnej śmierci? Przecież nie z litości ani z dobroci. Sytuacja przedstawiała się beznadziejnie, nikt z Igozem nie chciał rozmawiać; (...) Aż wreszcie Igor silniej sięgnął do swoich młodych lat, w których przechowywał najwcześniejsze wspomnienia związane z **komunikacją międzyludzką na terenach pogranicznie wschodnich. Przypomniał sobie, że tu, na rubieżach cywilizacji, poważna rozmowa rozpoczyna się po dwóch fiaskach bimbru (68)** (выдзелена – А. С.).

Вяскоўцы баяліся, аднак, пакараць дзяўчыну, магчыма, перш за ўсё таму, што ў Сонькі быў дар зашэптываць розныя хваробы: *Sońka była szeptucha. Potrafiła rzucić urok na krowę, żeby zdechła. Na maciorę, żeby oprosiła się martwo. Na pannę młodą, żeby jej pryszczki przed ślubem nawyskakiwały, a sutki spuchły do rozmiaru dorodnego rydza* (69).

Аповеды вяскоўцаў можна падзяліць на мужчынскі і жаночы дыкурс. Мужчыны строга ацэньваюць Соньку, не выказваюць ёй спакування, а нават адчуваецца крыўда на тытульную гераіню, што яна не шкадуе свайго кахання для немца, лічыць яго, што гучыць як ерась, самым лепшым у сваім жыцці. *Ach – nieomal krzyknęła – jak ja tęsknię do*

¹⁹ Dane stroną internetową <http://dorzeczy.pl/id,3415/Perwersyjne-propozycje.html>

²⁰ D. Wodecka, *Jezus jako paralizator*, „Gazeta Wyborcza” dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/magazyn/1,137947,16022015,Jezus_jako_paralizator.html

²¹ Між іншым, Юстына Сабалеўская і іншыя.

wojny! Czemuż się skończyła!? (67) Зусім іншы погляд на гэтую сітуацыю ў жанчын. Яны не гавораць аб Соньцы кепска, спачуваюць ёй, імкнуцца яе зразумець. Жанчыны заўважаюць гатоўнасць галоўнай гераіні ісці з дапамогай да іншых: *Sońka, ona pomagała, mówili inni, umiała zatawiać popiołem. Przeganiała choroby, leczyła zwierzyne. Bańki stawiała* (70).

З аповеда Сонькі ўзнікае ўражанне, што яе каханне адбылося са згоды памерлай яе маці, якая з нябеснай вышыні аберагала дачку. Такое перакананне ідзе ад мясцовай культуры, ад веры, што памерлыя бацькі клапацяцца аб сваіх пакінутых на зямлі дзецях. З гэтай упэўненасці выплывае традыцыя, згодна з якой у дзень вяселля дзеці едуць на могільнік, каб падзякаваць сваім родзічам за супольна пражыты час, за бацькоўскі клопат.

Падараваны Іаахімам Соньцы сабака, які на ашыўніку меў надпіс “Борбус”, стаецца для яе заўсёднай жыццёвай памяткай аб каханні. Борбус і яго нашчадкі будуць пільнаваць і ахоўваць сваю гаспадыню замест каханага Іаахіма. Ігар сустракае Соньку тады, калі яна мае сабаку, які прадстаўляе дванаццатае пакаленне Борбуса.

Сонька, як пераважная большасць вясковых жыхароў даваеннага перыяду, амаль непісьменная. Яна толькі крыху ўмее чытаць кірыліцай (нечаму навучылася ад бацюшкі) і з цяжкасцю прачытала лацінскае слова на ашыўніку сабакі. Спярга дзяўчыне здалася нават агіднай мова маладога немца, з-за якой яна не хацела на Іаахіма і глядзець. Нямецкай мовы яна, вядома, зусім не разумела.

Дзяўчыне прыходзілася шмат дадумвацца ў час сустрэч з каханым. *Porozumiewają się za pomocą gestów, wzrokiem, bo przecież nie znają swoich języków. To uczucie tak silne, wyjątkowe, że dziewczyna ryzykuje dla niego wszystko...*²² Сонька шчаслівая і таму выдумвае свой “пераклад” таго, што ёй гаворыць Іаахім. Дзяўчыне так хочацца верыць у сваё жаноцае шчасце, што яна сама пачынае “ствараць” рэчаіснасць. У яе мамах узнікае гісторыя іх светлай будучыні, жыцця, сумеснага з бацькамі Іаахіма пасля хуткага заканчэння вайны. Зразумела, гэтыя мары выкліканы прагай шчасця, шчымлівай патрэбай кахання. На жаль, хутка высветліцца жорсткая праўда і да Соньчынай свядомасці дойдзе, што Іаахім гаварыў ёй аб пагроме яўрэяў у Гарадку. *Już nie myślałam, że Juden to po niemiecku morze, że Raus to kot, a Schweine to myszy* (61).

²² Karpowicz o „Sońce”: Niech idzie, niech dręczy innych, dane stroną internetową: <http://www.polskieradio.pl/9/874/Artykul/1128074,Karpowicz-o-Sonce-niech-idzie-niech-dreczy-innych> (data pobrania: 05.07. 2016).

Аб прыналежнасці аповесці “Сонька” да літаратуры польска-беларускага памежжа, відавочна, сведчыць і дзвюхмоўнасць герояў твора. Герайня размаўляе з Ігарам на беларускім дыялекце, “па-своёму”, аднак добра разумее польскую мову. Варшаўскі рэжысёр спярша гаворыць толькі на польскай мове і на такой ж мове стварае п’есу аб гісторыі Сонькі. Сітуацыя мяняецца, калі халодны рацыяналізм уступае эмоцыям. Сонька аб’яўляе Ігару свае прадчуванні пра хуткую смерць, і што лепш было б памерці ў сваім ложку і ў сваёй хаце. Нечаканае прызнанне герайні выклікае ў рэжысёра страх і наплыў пачуццяў, якія вызваляюць яго ад фальшы, ад прыкідвання сябе іншым чалавекам. Раптоўна ўсхваляваны Ігар адказвае па-тутэйшаму: “Не памрэце”.

Sam nie wiedział, czy to białoruski, czy jakiś dialekt rosyjskiego, a może polskiego? Jakaś *trasianka*? Jaka to aberracja historyczna lub emocjonalna? Jaki lud wyrzucony poza podręczniki? Jaka nacja bez historii? Tak mówili jego dziadowie, jego rodzice i on sam, dopóki nie zapomniał, po to żeby przeżyć życie bez podstawowych upokorzeń językowych (72).

Апавядальнік паясняе, што: *Powiedział tak Ignacy, wyskrobany już ze wstydu, z wyparcia, z gorszości* (71). І такім чынам на вачах чытача Ігар перамяняецца ў Ігнацыя. Вымаўленае беларускае слова адблакавала ў Ігнацыю глыбока прыхаваныя вобразы з яго дзяцінства. Аказваецца, што ён з’яўляецца ўрадженцам гэтай зямлі.

Закранаецца тут Карповічам праблема, характэрная для гэтай часткі зямлі і яе беларускіх насельнікаў – трагедыя асіміляцыі. Варта згадаць, што яна выяўляецца ў творчасці амаль кожнага члена Беларускага літаратурнага аб’яднання ў Польшчы “Белавежа”. Несумненна, трывожыць сітуацыя, калі прадстаўнікі нацыянальнай меншасці, з-за розных прычын, хутка выракаюцца сваёй роднай мовы, культуры, спадчыны. Асабліва ў 60-ыя і 80-ыя гады характэрнай была з’ява, калі нашчадкі аўтахтонаў падляшскай зямлі, дзеля забеспячэння матэрыяльнага побыту сваёй сям’і, не абмяжоўваліся вывучэннем мовы, спазнаннем культуры і традыцый дзяржавы, у якой прыйшлося ім жыць. Гэтая з’ява знайшла адлюстраванне і ў гісторыі лёсу Ігнацыя.

Сам пісьменнік знутры ведае рэальнасць жыцця беларускай вёскі на польска-беларускім памежжы. І. Карповіч шмат аддае герою Ігару Грыцоўскаму са сваёй радавой гісторыі. Пісьменнік шчыра прызнаецца ў адным з інтэрв’ю²³, што яго пераезд з вёскі ў Сярэдні го-

²³ Dorota Wodecka, *Jeżus jako paralizator*, „Gazeta Wyborcza” dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/magazyn/1,137947,16022015,Jeżus_jako_paralizator.html

рад Беласток (нагадаем, што ў Сакрата Яновіча Беласток – Вялікі Горад) быў разрываў з добра вядомым вясковым светам і пачаткам зусім іншага жыцця. *Ta wiejskość, chłopskość, dziwny akcent, prawosławność w oczach generacji moich rodziców były obciążeniem, oni to ukrywali, chcieli się tego pozbyć*²⁴. Лявон Тарасэвіч пацвярджае факт, што Беласток быў горадам, дзе: *kariera była zamknięta, jeśli używało własnego języka albo opowiadało po białorusku w inny sposób, niż to było dopuszczalne. A wtedy promowano tylko wiejskość białoruską, bez odwołania się do historii, bez ciągłości*²⁵.

Спярша мовы выракліся бацькі Ігнацыя. Яны мусілі зарабляць на штодзённы хлеб, а ў Беластоку трэба было забыць свае словы, бо:

Gdyby zapomnieli o niepamiętaniu, natychmiast staliby się kacapami: koniec z przyjaciółmi, z pracą, z nowym, lepszym życiem w nowej, lepszej ojczyźnie. No i awans społeczny, któż mu się oprze po tej strasznej biedzie i krzywdzie? Wystarczająco obciążał dowód osobisty z rubryką „miejsce urodzenia”; takie jak Słuczanka budzi jednoznaczne podejrzenia (72).

Ігнацы як бы па інерцыі, бо яму здавалася, што так бяспечней, прадаўжаў стыль жыцця бацькоў. Вось гэткая сітуацыя сям’і Грыко, адлюстраваная ў “Соньцы”, была агульнай праблемай асяроддзя беларускай нацыянальнай меншасці сялянскага паходжання на польска-беларускім памежжы. На жаль, герой вырашыў зусім вырачыся сваіх каранёў, сваёй тоеснасці. З гэтай мэтай ён перайшоў на новае, на яго думку, лепшае імя і прозвішча – з тутэйшага Ігнацыя Грыко паўстаў “паляк” Ігар Грышоўскі.

Асаблівай, найбольш непрыемнай прычынай асіміляцыі Ігнацыя былі канфенсійныя прыніжэнні, з якімі сутыкнуўся герой яшчэ ў ранніх сваіх гадах. На цэлае жыццё запомнілася хлопчыку сітуацыя з першых гадоў вучобы ў пачатковай школе.

W pierwszych klasach wyszło na jaw, iż Ignacy otrzymał inny niż jego rówieśnicy przydział. Ignacy – przez chrzest i bierzmowanie w pakiecie, na dzień dobry w świecie – dostał się mniejszemu Bogu.

Nie temu wielkiemu i czystemu, katolickiemu i polskiemu, nie temu, który wywoływał i przegrywał powstanie za powstaniem, upuszczał krew, że aż pisa-no wspaniałe wiersze, lecz tamtemu pomarszczonemu, starocerkiewnosłowiańskiemu, bełkoczącemu głosami wioskowych bab i muzyków w słodkim kładzidle i pociemniałych ikonach. (...) (73)

²⁴ A. Szwedowicz, Karpowicz: „Sońka” to powieść o „tutejszych”, [wywiad] dane stroną internetową <http://culture.pl/pl/artykul/karpowicz-sonka-to-powieśc-o-tutejszych-wywiad>

²⁵ *Wołę wejść do kurnika. Z Leonem Tarasiewiczem rozmawia Lidia Ostalowska*, „Gazeta Wyborcza”. „Magazyn” nr 14 (474) czwartek 4 IV 2002, s. 10.

Такія адносіны пэўнай часткі людзей, асабліва на паўночна-ўсходняй тэрыторыі Польшчы, да праваслаўных былі вельмі балючымі і несправядлівымі. Спадзеючыся пазбыцца прычын для здзекаў над сваім паходжаннем, Ігнацы пайшоў найпрасцейшым шляхам: *Gdy wyjechał do stolicy na studia, odciął się od siebie, nabył imię Igor, nowe i ładniejsze, w dokumentach akuratnie potwierdzone. I nazwisko sobie wydłużył. Zamiast Gryki został Grycowskim, tak bardziej światowo. I czasem żałował, przed nasenną pastylką, że nie przewidział, iż kiedyś mniejszości będą w cenie* (73). Карповіч не дакарае свайго героя ў слабым характары, а толькі паказвае найбольш характэрныя для беларускага асяроддзя падставы адрачэння ад роднага. Зыходзячы з свайго жыццёвага вопыту, пісьменнік стараецца зразумець Ігара і нават апраўдаць.

І. Карповіч, вядома, чуў расказы як ад сямейнікаў, так і ад аднавяскоўцаў пра ваенныя падзеі ў сваёй і суседніх мясцовасцях. Размовы зімою вяліся па хатах, а калі толькі першыя промні вясенняга сонца мацней прыгравалі, людзі вечарамі сустракаліся на вуліцы, на лавачках пры плоце. Карповіч у інтэрв'ю расказвае пра нязменную па сённяшні дзень традыцыю такіх сустрэч: *W moim wczesnym dzieciństwie istniała instytucja ławaczki. Kiedy ludzie obrobili gospodarke, myli się, przebierali i siadali przed domem, plotkując do zmroku. Taki clubbing ławkowy. I niewiele się zmieniło*²⁶. Лавачка мела розныя функцыі – і пазітыўныя, бо памагала быць у курсе вясковых і гарадскіх навін, можна было параіцца пра вырашэнне ўзнікшых праблем, але і адначасова лавачка была строгім суддзёй – сурова асуджала паводзіны людзей паводле свайго маральна-этычнага закону. На лавачцы і Сонька ўпершыню сустракае Іаахіма.

Рэцэнзії на п'есу Ігара Грыцоўскага, якія ўвайшлі ў аповесць "Сонька", падкрэсліваюць своеасаблівы, характар пагранічча. Калі лідэры розных партый, палітычных і нацыянальных меншасцяў, незадаволены і абураны прадстаўленым у п'есе светам, то гэта сведчыць аб аб'ектывізме і пэўным кансэнсусе рэжысёра, аб яго здольнасці ўлаўліваць нешта характэрнае толькі для польска-беларускага памежжа.

Królowe Stojło zostało przez krytyków przyjęte lodowato, żadnego ocieplenia klimatu. (...) Feministki zarzucały ohydny neokonserwatyzm, (...). Konserwatyści, także ci z neonem neo- na przedzie, nie potrafili pogodzić się z wizją historii: historia to nie garb, (...) lecz wartość, tutaj deptana i zohydzana, wartość nad wartościami, alleluja, Bitwa Warszawska i promieniowanie laserowe

²⁶ D. Wodecka, *Jezus jako paralizator*, „Gazeta Wyborcza” dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/magazyn/1,137947,16022015,Jezus_jako_paralizator.html

Matki Boskiej, pokonującej bolszewików na okoliczność późniejszego ściągania środków finansowych od wiernych. Białorusini niezadowoleni – (...) – bo poczuli, że swojskość to mniej niż naród, a do tego przypisy do wypowiedzi po białorusku wszędzie, w programie teatralnym i książce, jakby białoruski w Polsce nie był „po prostu” rozumiany; więc znowu zostali pomniejszeni i upokorzeni, a przecież ciągle graniczą na karku z Rosją. Dla Polaków spod znaku Gorejącego Serca Jezusowego ogólnie koszmar, ani słowa o powstaniu warszawskim i Bożej Łasce. (...) W streszczeniu: nikt nie był zadowolony: dupy zawracanie, głowy trucie i bąków zbijanie (...). Po przeczytaniu dziesięciu miażdżących recenzji Igor wiedział, że odniósł sukces (76–77).

Сапраўдны мастак мае вялікую адвагу, каб пісаць нешаблонна, не згодна з пажаданнямі нейкіх асяроддзяў.

Слыжны ўраджэнец вёскі Случанка І. Карповіч у аповесці “Сонька” дакладна адлюстравалі гістарычныя падзеі на Падляшшы ў першай палове XX стагоддзя, перадалі атмасферу і ментальнасць жыцця, абумоўленую сацыяльнымі ўмовамі, культурна-духоўнай разнароднасцю і багаццем традыцый, чым захаваў дзеля будучыні непаўторны свет польска-беларускага памежжа. Свет, які, на жаль, адыходзіць у небыццё, які бязлітасна памірае разам з апошнімі аўтахтоннымі яго жыхарамі, у тым ліку разам з тытульнай Сонькай.

ЛІТАРАТУРА

- Czapliński P., *Nowa powieść Ignacego Karpowicza. Jak wyjść z kopalni trupów* [recenzja], dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/1,75410,15992693,Nowa_powieść_Ignacego_Karpowicza_Jak_wyjść_z_kopalni.html [data pobrania i dostępu: 25.07.2016]
- Darska B., *Recenzja: „Sońka” Ignacy Karpowicz*, [w:] *ksiazki.onet.pl* \Recenzje [05.08.2014, data pobrania: 07.09.2016]
- dane stroną internetową <http://dorzeczy.pl/id,3415/Perwersyjne-propozycje.html>
- Karpowicz I. o „Sońce”: *Niech idzie, niech dręczy innych*, dane stroną internetową: <http://www.polskieradio.pl/9/874/Artykul/1128074,Karpowicz-o-Sonce-niech-idzie-niech-dreczy-innych> (data pobrania: 05.07. 2016).
- Karpowicz I., *Sońka*, Kraków 2015.
- Karpowicz I., Nesterowicz, Radziewicz w Centrum Zamenhofa, dane stroną internetową: http://www.wrotapodlasia.pl/pl/kultura/kultura_sztuka/Karpowicz-Nesterowicz-Radziewicz_w_Centrum_Zamenhofa.html [data pobrania: 25.07.2016].
- Sobolewska J., *„Taka jedna co miała romans z Niemcem”. „Sońka” – głośna i kontrowersyjna książka Ignacego Karpowicza*, [w:] www.ksiazki.wp.pl/gid,16674701,page,12,tytul,Taka-jedna-co-to-miala-romans-z-Niemce... [data pobrania: 05.07.2016].

Szwedowicz A., Karpowicz I.: „Sońka” to powieść o „tutejszych”, [wywiad] dane stroną internetową <http://culture.pl/pl/artykul/karpowicz-sonka-to-powiesc-o-tutejszych-wywiad>

Wodecka D., *Jezus jako paralizator*, „Gazeta Wyborcza” dane stroną internetową: http://wyborcza.pl/magazyn/1,137947,16022015,Jezus_jako_paralizator.html

Wolę wejść do kurnika. Z Leonem Tarasewiczem rozmawia Lidia Ostalowska, „Gazeta Wyborcza”. „Magazyn” nr 14 (474) czwartek 4 IV 2002, s. 10.

STRESZCZENIE

PROBLEMATYKA POLSKO-BIAŁORUSKIEGO POGRANICZA: POWIEŚĆ IGNACEGO KARPOWICZA „SOŃKA”

Artykuł poświęcono analizie powieści Ignacego Karpowicza „Sońka”. Na przykładzie historii miłości tytułowej bohaterki do Niemca w czasie II wojny światowej ukazane zostały realia życia na wsi na północno-wschodniej granicy Polski. I. Karpowicz w analizowanej powieści przedstawia charakterystyczną dla danego regionu historię, kulturę, tradycję, religię i język. Autor ze smutkiem stwierdza, że opisany przez niego świat, w wyniku zbiegu różnych okoliczności, m.in. asymilacji, odchodzi na zawsze z krajobrazu Podlasia.

Słowa kluczowe: pogranicze polsko-białoruskie, miłość, II wojna światowa, dzieciństwo, tożsamość.

SUMMARY

ISSUES OF THE POLISH-BELARUSIAN BORDERLAND: THE NOVEL “SONKA” BY IGNACY KARPOWICZ

The article analyzes the novel “Sonka” written by Ignacy Karpowicz. The love story of the title character to a German soldier during World War II shows the reality of village life on the northeastern border of Poland. In his novel I. Karpowicz presents region specific history, culture, religion and language. The author sadly concludes that the world described in the book disappears for good from the landscape of Podlasie, which is the result of various problems such as assimilation.

Key words: Polish-Belarusian borderline, love, World War II, childhood, identity.